

In the name of Allah, the compassionate, the merciful
به نام خداوند بخشنده مهربان

سرشناسه:	مرادخانی تهرانی، احمد؛ ۱۳۴۰
عنوان و نام پدیدآور:	سنت های اجتماعی الهی در قرآن / احمد مرادخانی تهرانی
مشخصات نشر:	قم، مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۹۴
مرجع تولید:	پژوهشگاه بین المللی المصطفی ﷺ
مشخصات ظاهری:	ص ۳۸۴
شاپک:	۹۷۸-۹۶۴-۸۹۶-۱۵۹-۱
یادداشت:	چاپ اول: ۱۳۸۶ (مرکز جهانی علوم اسلامی)
یادداشت:	چاپ دوم / چاپ سوم / چاپ چهارم / چاپ پنجم / چاپ ششم ۱۳۹۸
یادداشت:	چاپ هفتم / چاپ هشتم ۱۴۰۲
یادداشت:	کتابنامه: ص ۳۷۳
موضوع:	سنت الهی / قرآن و سنت / اسلام -- جنبه های اجتماعی
رده بندی کنگره:	۴ م ۹ س / ۱۰۴ / ۱۳۹۴ BP
رده بندی دیویی:	۲۹۷ / ۱۵۹
این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است	BA0076

سنت های اجتماعی الهی در قرآن

مؤلف: احمد مرادخانی

ناشر: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

چاپ: چاپخانه دیجیتال المصطفی ﷺ / شمارگان: ۵۰۰

مراکز پخش

◀ ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸   تلفن: ۳۷۸۳۶۱۳۴ ۲۵ ۹۸+
تلفکس: (داخلی ۱۰۵) / ۳۷۸۳۹۳۰۵ ۲۵ ۹۸+
◀ ایران، قم، بلوار محمد امین، سه راه سالاریه   تلفن: ۳۲۱۳۳۱۰۶ ۲۵ ۹۸+

✉ miup@pub.miu.ac.ir   🏠 pub-almustafa.ir   📱 pub_almustafa

باسپاس از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثریاری رساندند.

● مدیر انتشارات: مصطفی نوبخت   ● مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری   ● ناظر چاپ: ایوب جمالی

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

مرکز بین‌المللی
ترجمه و نشر المصطفیٰ

سنت‌های اجتماعی الهی در قرآن

احمد مرادخانی

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی، فراروی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پایبندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این رو، مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و اندیشه‌های ناب و ژرف، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری علیه السلام می‌باشد.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، اقتضا دارد که دانش پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم، با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند، گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

بالندگی مراکز آموزشی، درگرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و پژوهشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه، نشاط علمی مراکز آموزشی و پژوهشی را در پی دارد.

«جامعة المصطفی علیه السلام العالمية» به‌عنوان بخشی از این مجموعه، که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را برعهده دارد، تألیف متون درسی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی علیه السلام

فهرست

پیش‌گفتار ۱۳

بخش اول: مباحث مقدماتی و مشترک

فصل اول: جایگاه سنت‌های اجتماعی و تاریخ‌نگاری قرآن ۱۷

درآمد ۱۷

۱. جایگاه بحث سنت‌های اجتماعی ۱۹

۲. تاریخ‌نگاری در قرآن ۲۱

فصل دوم: تعریف و اقسام سنن الهی ۳۳

تعریف سنت الهی ۳۳

۱. سنت در لغت ۳۳

۲. سنت در اصطلاح ۳۵

الف) سنت در اصطلاح متکلمان و فقها ۳۶

ب) سنت در اصطلاح علمای علم اصول ۳۷

ج) سنت نزد مفسران ۳۹

۳. اقسام سنن الهی ۴۱

الف) سنت‌های فردی و اجتماعی ۴۲

ب) سنت‌های فعلی و انفعالی یا مطلق و مقید ۴۳

ج) سنت‌های اخروی و دنیوی ۴۳

- ۴۴ _____ یکم. درباره اهل حق _____
- ۴۴ _____ دوم. درباره اهل کفر و باطل _____
- ۴۵ _____ (د) سنت‌های معنوی و مادی _____
- ۴۹ _____ فصل سوم: عوامل زندگی اجتماعی و واژه‌شناسی جامعه در قرآن _____
- ۴۹ _____ ۱. انگیزه یا عوامل زندگی اجتماعی _____
- ۵۴ _____ ۲. جامعه در لغت و اصطلاح _____
- ۵۶ _____ ۳. واژگان مترادف جامعه در قرآن _____
- ۵۶ _____ الف) امت «امة» _____
- ۵۶ _____ یکم. امت در لغت و قرآن _____
- ۶۱ _____ دوم. اوصافِ واژه امت در قرآن _____
- ۶۵ _____ ب) أناس _____
- ۶۶ _____ ج) الناس _____
- ۶۸ _____ د) قوم _____
- ۶۹ _____ هـ) قرية _____
- ۷۰ _____ و) اهل _____
- ۷۲ _____ ز) طایفه _____
- ۷۲ _____ ح) ملاً _____
- ۷۳ _____ ط) شیعه _____
- ۷۴ _____ ی) قبيله، شعب و جِبِل _____
- ۷۹ _____ فصل چهارم: اصالت فرد و جامعه در قرآن _____
- ۷۹ _____ ۱. نظریه‌های مطرح در مورد جامعه _____
- ۸۲ _____ ۲. دلایل قرآنی بر اصالت فرد و اجتماع _____
- ۸۳ _____ الف) آیات دلالت‌کننده بر روش و منش خاص هر امت _____
- ۸۴ _____ ب) داشتن ملاک و فهم در داوری _____
- ۸۵ _____ ج) نسبت اطاعت و معصیت به اقوام و جوامع _____

۸۶. اشاره به حیات و موت امت‌ها _____
۸۶. داشتن پرونده و کتاب مستقل اعمال _____
۸۷. اسناد اعمال افراد جامعه به کل جامعه، به علت وحدت حقیقی جامعه _____
- فصل پنجم: صفات و ویژگی‌های سنن الهی _____ ۱۰۵
- صفات و ویژگی‌های سنت‌های الهی _____ ۱۰۵
۱. تنافی نداشتن سنت‌های الهی، با اصل علیت _____ ۱۰۵
۲. تنافی نداشتن سنت‌ها با اراده انسان _____ ۱۰۸
۳. عام و جهان‌شمول بودن سنت‌ها _____ ۱۱۰
۴. استمرار و ثبات سنن الهی _____ ۱۱۲
۵. حتمی بودن سنن الهی _____ ۱۱۳
۶. تبدیل ناپذیری _____ ۱۱۵
۷. تحویل ناپذیری سنن الهی _____ ۱۱۸
۸. دنیوی بودن سنت‌ها _____ ۱۲۲
۹. سرنوشت مشترک _____ ۱۲۴
۱۰. معین بودن زمان سنن الهی _____ ۱۲۶
- الف) اجل و اجل مسمی (مشخص) _____ ۱۲۷
- ب) کتاب معلوم و مسطور داشتن جوامع _____ ۱۲۹
۱۱. الهی بودن سنت‌ها _____ ۱۳۰
۱۲. رابطه و تأثیر و تأثر سنن الهی بر یکدیگر _____ ۱۳۲
- الف) رابطه سنت استدراج و تأدیب با هدایت _____ ۱۳۲
- ب) رابطه سنت ابتلاء با مجازات و پاداش _____ ۱۳۳
- ج) رابطه سنت امداد با سنت استدراج _____ ۱۳۳
- بخش دوم: بررسی برخی از سنت‌های اجتماعی الهی
- فصل اول: سنت استخلاف در قرآن _____ ۱۴۱
- درآمد _____ ۱۴۱

۱. واژه استخلاف در لغت و قرآن ۱۴۲
۲. ارکان و عوامل سنت استخلاف ۱۴۴
۳. اهداف استخلاف ۱۵۴
۴. اقسام استخلاف ۱۵۴
- الف) استخلاف خاص یا فردی ۱۵۵
- ب) استخلاف نوعی یا عام ۱۵۶
۵. ملاک و عوامل مؤثر در استخلاف و درجات آن ۱۵۸
۶. مراتب و درجات خلافت ۱۶۵
۸. استخلاف صالحان ۱۶۹
- فصل دوم: سنت هدایت ۱۷۵**
- درآمد ۱۷۵
۱. هدایت در لغت و نزد مفسران ۱۷۶
۲. اقسام هدایت ۱۸۱
- الف) تقسیم سنت هدایت الهی، از حیث مطلق و مقید بودن ۱۸۲
- ب) تقسیم هدایت الهی، از حیث دامنه و فراگیری سنت ۱۸۵
- یکم. سنت هدایت اعم ۱۸۵
- دوم. سنت هدایت عام ۱۸۵
- سوم. هدایت خاص ۱۸۸
- چهارم. هدایت اخص ۱۸۹
- ج) تقسیم هدایت الهی، از حیث ترتیب و تقدّم و تأخر و کیفیت و کمیت ۱۹۰
- د) تقسیم هدایت الهی، از حیث کیفیت و چگونگی آن ۱۹۶
- یکم. هدایت تکوینی ۱۹۶
- دوم. هدایت تشریحی ۱۹۸
۳. ارتباط سنت هدایت با سنن دیگر ۱۹۸
- الف) سنت هدایت و سنت ارسال رسل و انزال کتب ۱۹۹

- ب) سنت هدایت و سنت ابتلاء ۲۰۰
- ج) ارتباط سنت هدایت با سنت اضلال ۲۰۲
- د) سنت هدایت و سنت امداد ۲۰۳
- فصل سوم: سنت اضلال ۲۰۷**
۱. سنت اضلال، نزد اهل لغت و مفسران ۲۰۷
۲. اقسام و انواع اضلال ۲۱۳
- الف) اضلال اعتقادی ۲۱۴
- ب) اضلال عملی ۲۱۵
۳. برخی ویژگی‌های گمراهان ۲۱۷
۴. رابطه سنت اضلال با سنن دیگر ۲۲۱
- الف) رابطه سنت اضلال با سنت هدایت ۲۲۱
- ب) رابطه سنت اضلال با سنت توبه ۲۲۲
- فصل چهارم: سنت ابتلاء و آزمایش ۲۲۷**
۱. ابتلاء در لغت ۲۲۸
۲. واژه ابتلاء در قرآن ۲۳۱
۳. واژگان مترادف با ابتلاء در قرآن ۲۳۴
۱. امتحان ۲۳۴
۲. فتنه ۲۳۵
۳. تمحیص ۲۳۶
۴. ارکان سنت ابتلاء ۲۳۸
۱. مُمْتَحِنٌ ۲۳۸
۲. مُمْتَحَنٌ ۲۳۸
۳. ابزار ابتلاء ۲۳۹
- الف) ابزار و وسایل خیر ۲۴۰
- یکم. ارسال رسل و انزال کتب ۲۴۰

- دوم. مال _____ ۲۵۱
- سوم. فرزند _____ ۲۵۶
- چهارم. نعمت‌ها و امتیازات _____ ۲۶۰
- پنجم. پیروزی بر دشمنان _____ ۲۶۳
- ششم. آزمایش با امهال _____ ۲۶۳
- ب) ابزار و وسایل شر _____ ۲۶۴
- یکم. مصیبت‌ها و کمبود نیازمندی‌ها _____ ۲۶۴
- دوم. جنگ و جهاد و شکست در آن _____ ۲۶۶
- سوم. حوادث اجتماعی _____ ۲۶۶
- چهارم. مردم و والیان، وسیله آزمایش یکدیگر _____ ۲۶۷
- پنجم. عبادات به خصوص روزه‌داری _____ ۲۶۹
- ششم. آزمایش به جهل _____ ۲۷۰
۴. فلسفه ابتلاء _____ ۲۷۱
- الف) عبادت خداوند _____ ۲۷۱
- ب) تربیت و رشد انسان _____ ۲۷۳
- ج) جدا کردن خوبان از بدان و استحقاق پاداش و کیفر _____ ۲۷۴
- د) ارزیابی اعمال برتر بندگان و پرده‌برداری از درون آنان _____ ۲۷۶
- ه) پاک کردن گناهان و جلوگیری از بیراهه رفتن _____ ۲۷۸
- و) عذاب و مشکلات، نتیجه سوء رفتار _____ ۲۷۹
- ز) پالایش جان و تمحیص اهل ایمان _____ ۲۸۰
- فصل پنجم: سنت امداد _____ ۲۸۷**
۱. واژه مد و امداد در لغت و قرآن _____ ۲۸۸
۲. اقسام امدادهای الهی _____ ۲۹۲
- الف) امداد مطلق و مقید _____ ۲۹۲
- ب) امداد عام و خاص _____ ۲۹۳
- ج) امداد معنوی و مادی _____ ۲۹۳

- ۲۹۴ _____ (د) امداد تکوینی و تشریحی
- ۲۹۶ _____ ۳. فرد، اجتماع و اهمیت امدادهای غیبی
- ۲۹۶ _____ ۴. سنت امداد در قرآن
- ۲۹۷ _____ الف) سنت امداد عام و مطلق
- ۳۰۵ _____ ب) سنت امداد مقید و خاص
- ۳۰۵ _____ یکم. سنت امداد مقید درباره اهل ایمان
- ۳۰۸ _____ دوم. سنت امداد مقید درباره اهل کفر و باطل
- ۳۱۳ _____ فصل ششم: سنت تغییر و عدم تغییر
- ۳۱۵ _____ ۱. تغییر در لغت و قرآن
- ۳۱۶ _____ ۲. سنت تغییر و عدم تغییر نزد مفسران
- ۳۱۹ _____ الف) قائلان به خاص بودن مای موصوله
- ۳۲۰ _____ یکم. نظر بعضی از مفسران شیعه
- ۳۲۴ _____ دوم. نظر مفسران اهل سنت
- ۳۲۶ _____ ب) قائلان به عام بودن مای موصوله
- ۳۳۰ _____ ۳. مراد از تغییر
- ۳۳۱ _____ ۴. عوامل تغییر نعمت‌ها
- ۳۳۲ _____ الف) آیات و روایات مربوط به آثار عمومی گناهان
- ۳۳۳ _____ ب) آیات و روایات مربوط به تغییر نعمت به واسطه گناهان
- ۳۴۱ _____ فصل هفتم: سنت تزئین
- ۳۴۲ _____ ۱. سنت تزئین
- ۳۴۲ _____ ۲. واژه تزئین در لغت و قرآن
- ۳۴۴ _____ ۳. سنت تزئین نزد مفسران
- ۳۴۷ _____ ۴. تقسیم آیات تزئین
- ۳۵۳ _____ فصل هشتم: سنت استدراج
- ۳۵۳ _____ ۱. استدراج در لغت و قرآن

۲. سنت استدراج در تفاسیر _____ ۳۵۶
۳. برخی از ویژگی‌های استدراج _____ ۳۵۹
- الف) مخفی و پنهانی بودن امر استدراج _____ ۳۵۹
- ب) دفعی بودن عذاب و گرفتن _____ ۳۵۹
- ج) همراهی سنت استدراج با املاء و امهال _____ ۳۶۰
- د) توالی نعمت‌ها در سنت استدراج _____ ۳۶۳
- ه) برخورداری از نعمت‌ها همراه با اضطراب _____ ۳۶۵
- و) استدراج و تذکر به اهل ایمان _____ ۳۶۵
- ز) استدراج و عذاب دنیا یا آخرت _____ ۳۶۶
۴. عوامل جریان سنت استدراج _____ ۳۶۶
- الف) تکذیب آیات الهی _____ ۳۶۷
- ب) تکذیب رسولان و انبیای الهی _____ ۳۶۷
- ج) استهزا و تمسخر آیات الهی و پیامبران _____ ۳۶۸
- د) فسق و فجور و رواج آن _____ ۳۶۸
۵. اقسام استدراج _____ ۳۶۸
- الف) استدراج فردی _____ ۳۶۹
- ب) استدراج اجتماعی _____ ۳۷۰
- کتابنامه _____ ۳۷۵

پیش‌گفتار

الحمد لله الذي نزل الكتاب تبيانا وبيانا لسنته، وأرسل رُسله هداية ورحمة للأنام، ثم الصلوة والسلام على نبينا خاتم انبيائه وعلى اله الأئمة المعصومين عليهم السلام، الذين اذهب الله عنهم الرجس وطهرهم تطهيرا.

سپاس و ستایش به درگاه ایزد مئان که ما را در پرتو نبوت نبی صلی الله علیه و آله، ولایت وصی علیه السلام و انوار قرآن شریفش هدایت کرد تا بتوانیم با تدبر و تفکر در آیاتش، به میزان توان خویش، قوانین و قواعد الهی را درک کنیم.

آری، همانا قرآن کریم درمقام غنی‌ترین منبع علوم و معارف الهی و اسلامی، به‌بهترین وجه، پرده از سنت‌های حاکم بر هستی و سرنوشت انسان‌ها برداشته و به‌زیبایی به بیان رفتار خداوند با انسان‌ها پرداخته است. بحث از تدابیر و قوانین مطروحه درباره جامعه، به‌مثابه سنت‌های اجتماعی الهی در قرآن، از مباحث مهم و ضروری است که باتوجه به گستردگی آن، ارائه همه آن مطالب در قالب یک کتاب ممکن نیست. افزون بر این که هدف از نگارش این کتاب نیز بیان تمام سنت‌ها و ویژگی‌های مربوط به آن نیست؛ بلکه تنها درحد امکان، برخی آیات و بعضی سنت‌های اجتماعی در قرآن بررسی شده است، و از آنجاکه هدف از این نوشتار، بهره‌گیری علاقه‌مندان به قرآن به‌طور عام و قرآن‌پژوهان به‌طور خاص بوده است،

کوشیده‌ایم تا مسائل مورد بحث، در قالب دو بخش در سیزده فصل، همراه با چکیده و پرسش‌های مربوط به هر فصل ارائه گردد.

طرح بحث‌های نو در کتاب و پاسخ نگفتن به تمام پرسش‌های قابل طرح، در واقع به منظور جهت‌دهی دانش‌پژوهان به سوی تحقیق بوده که بخشی از آن، با عنوان پژوهش‌های جدید و بخش مهمی نیز در لابه‌لای مطالب درس بیان شده است.

تدریس مطالب نوشتار حاضر در دوره‌های مختلف، نقش مؤثری در تکمیل و متمیم مباحث کتاب داشته؛ اما این موضوع باعث خالی بودن کتاب از نقصان نشده است. از این رو، طرح اشکال‌ها و پیشنهادهای اندیشمندان و قرآن‌پژوهان برای تکمیل مطالب، موجب امتنان و خرسندی خواهد بود. در چاپ حاضر بعضی از ایرادات شکلی و محتوایی و همچنین چینش فصول اصلاح گردید و در فصل چهارم از بخش اول نظریه مورد قبول آورده شده است و در فصل اول از بخش دوم کتاب نیز تغییرات مورد نظر اعمال گردید، کتاب حاضر به عنوان منبع اصلی درس تفسیر موضوعی ۳ توسط وزارت علوم و تحقیقات تعیین گردید، امید است مورد رضایت خداوند سبحان قرار گیرد و نظر فرهیخته‌گان را تأمین نموده باشد.

قم - احمد مرادخانی